

**ORGANITZACIÓ SOCIAL I ATENCIÓ MÈDICA A LA
COCENTAINA BAIXMEDIEVAL:
EL PROCÉS A ABRAHIM ABENGALELL (1318)**

Carmel Ferragud Domingo

Professor d'Educació Secundària

RESUMEN

En las cortes judiciales fronterizas del sur del reino de Valencia se hizo tangible una peculiar 'convivencia' entre prácticos sanitarios cristianos y judíos, atendiendo pacientes, hombres y mujeres, de ambas religiones, dentro de un mismo espacio de ejercicio profesional donde se desarrolla rápidamente el nuevo sistema basado en la medicina universitaria.

PALABRAS CLAVE: Médicos judíos, medicina y justicia, aborto, mala práctica (negligencia), relación médico-enfermo, relación profesional.

SUMMARY

In the bordering judicial courts of the valencian Kingdom could be seen a characteristic fellowship between christian and jewish sanitary practitioners, who attended patients, men and women, that belonged to both religions, in the same professional practice where a new system based on the academic medicine was being developed.

KEY WORDS: Jewish doctors, medicine and law, abortion, malpractice, patient-doctor relationship, professional relationship.

I. MEDICINA I SOCIETAT AL TOMBANT DEL SEGLE XIII AL XIV: COCENTAINA

A les acaballes del segle XIII i els inicis del segle XIV, es va institucionalitzar a la Corona d'Aragó un sistema mèdic basat en uns principis procedents del galenisme i originats als Estudis Generals, que havien convertit la medici-

na en un *ars*, açò és, una activitat de caràcter racional, des que s'incorporà a ella el corpus de la filosofia natural aristotèlica. Progressivament, augmentà la consideració que es tingué de la medicina i dels seus practicants atesa la seua utilitat, i la societat experimentà una profunda medicalització. Els dedicats a guarir en els seus diversos vessants (físics, cirurgians, barbers i apotecaris), eren considerats peces imprescindibles per al bon funcionament de la societat. Per això, el saber mèdic i la seua difusió s'han de posar en estreta relació amb les necessitats del cada vegada més complex món medieval, tant en el seu vessant urbà com rural. Així, es va anar creant una xarxa assistencial per tot el territori catalanoaragonés i d'aquesta manera els diferents tipus de sanadors assoliren una importància inusitada en molts àmbits sociopolítics conforme avançava el Tres-cents. Els sanadors, molt especialment els que responien a aquell nou perfil, foren cada vegada més reclamats per les autoritats per participar en tasques ben diverses: assistència als malalts del terme municipal a través de contractes, «dessorpitar» o peritar les ferides en les causes judicials amb sang, tenir cura dels empresonats o dels que patiren alguna amputació, examinar aquells que volien exercir la medicina, taxar del preu dels esclaus en els mercats, proporcionar assistència mèdica en hospitals i en banys, entre d'altres ocupacions¹.

Els metges jueus no solament s'integraren perfectament en aquest model assistencial cristià, sinó que col·laboraren en la seua pervivència, atrets i fascinats pel seu bon funcionament². Així, els estudis revelen que a qualsevol indret de l'Occident europeu on hi hagué una comunitat jueva més o menys estable, amb aljama constituïda o sense ella, podem observar fàcilment la tasca d'algun físic o cirurgià hebreu, fins al punt que si a alguna activitat professional s'ha vinculat tradicionalment els jueus de l'Edat Mitjana, deixant a banda el préstec a interès, ha estat la pràctica de la medicina³. Cal aclarir que

¹ Sobre la pràctica mèdica a la Corona d'Aragó vegeu McVAUGH, M. R. (1993), *Medicine before the Plague. Practitioners and their Patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge, Cambridge University. Si bé centrat en el cas castellà, crec que el treball més recent que ofereix exposició més completa del que fou la medicina medieval i la seua pràctica a l'Occident europeu és el de GARCÍA BALLESTER, L. (2001), *La búsqueda de la salud. Sanadores y enfermos en la España medieval*, Barcelona, Península.

² GARCÍA BALLESTER, L. (1992), «Los orígenes del renacimiento médico europeo: cultura médica escolástica y minoría judía», *Manuscripts*, 10, 119-155, i GARCÍA BALLESTER, L., FERRE, L., i FELIU, E. (1990), «Jewish appreciation of fourteenth-century scholastic medicine», *Osiris*, 6, 85-117.

³ Efectivament, ha quedat demostrat en els estudis més generals que la presència jueva en el món de la medicina fou altament variable, en un percentatge 5-50% depenent de les

molts jueus no foren mai prestadors d'ofici, per contra del que s'ha afirmat sovint com a lloc comú. Tanmateix, és ben cert que tots aquells que comptaven amb capital invertible utilitzaren els mecanismes del crèdit per obtenir grans beneficis. La medicina, en definitiva, mai fou un «interesting hobby», que complementava l'ocupació real dels jueus, el préstec usurari, com algun autor va apuntar⁴.

El personal mèdic de religió cristiana que atengué els habitants de Cocentaina, es pot detectar ja en les primeres dècades del segle XIV. Cal constatar que els practicants de la medicina tingueren un paper fonamental en l'organització de la vida en la frontera, i prompte passaren a configurar el paraigua sanitari per als colons nouvinguts. I això no ens ha d'estranyar, si tenim en compte el paper assistencial i d'assessorament de les autoritats municipals en matèria de salut pública que ja estaven assolint els metges (físics o cirurgians) en molts indrets de Catalunya i Aragó⁵.

L'assistència mèdica a la població en aquests primers moments del segle XIII i inicis del XIV, a penes ha deixat rastre documental. Ara bé, les dades conegudes són suficients com per a fer algunes consideracions. La primera d'elles fa referència al paper assignat a la «dessospitació». Es tracta d'una acció tècnica d'assessorament judicial que és duta a terme per experts en medicina, generalment cirurgians, que literalment significa «traure de sospita», i que està encaminada a dictaminar l'estat de sanitat d'un ferit i el pronòstic de pèrdua d'un òrgan, mutilació o disfunció, per culpa, exclusivament, de la lesió resultat d'una agressió. Sense aquest peritatge no es procedia a donar un veredict i pena, ni es concedia la manlleuta a l'acusat. Doncs bé, a Cocentaina tenim documentada l'any 1304, una de les primeres «dessospitacions»

comunitats de què parlem i el període cronològic. En algunes, de fet podia haver-hi un únic sanador jueu, mentre que en altres no se n'hi trobava cap. Vegeu les dades numèriques sobre sanadors jueus i cristians treballades per GARCÍA BALLESTER, L. (1994), «La Medicina», en MENÉNDEZ PIDAL, R., dir., *Historia de España*, vol. XVI [La época del gótico en la cultura española (c. 1220-c.1480)], Madrid, Espasa Calpe, 597-656: p. 623.

⁴ Vegeu EMERY, R. (1991), «Jewish physicians in medieval Perpignan», *Michael*, XII, 113-134; p. 117.

⁵ Entre 1304 i 1341 tenim recollits els següents personatges amb coneixements mèdics: Bernat de Cérvoles i Bernat Sesglea, «qui eren e sabien de l'art de sangria», Pere Soler, «físic», Pere del Pont, «barber», Joan Satorre, Joan de Messina, Joan Ponç i Joan Peris, «metges», Ramon Canet, «especier» o «apotecari». Sobre la configuració de la vila cristiana arran de la colonització cristiana i, en particular, sobre els primers estadis de la pràctica mèdica a Cocentaina vegeu FERRAGUD, C. (2003), *El naixement d'una vila rural valenciana. Cocentaina, 1245-1304*, València, Universitat de València, pp. 100-103.

conegudes a la Corona d'Aragó. Es tracta del cas de Domingo Pallaruelo, que fou examinat per Bernat de Cérvoles i Bernat Sesglea, «qui eren e sabien de l'art de la sangria e l'avien tengut encara», i pel físic Pere de Soler⁶. El context d'una societat en construcció, com la del sud del regne valencià, propicià la necessitat de recórrer a tècnics que garantiren les nombroses actuacions judicials relacionades amb la gran quantitat de baralles, que implicaven moltes ferides de diversa consideració. D'altra banda, sabem de mutilacions i tortures dutes a terme a instància del justícia, i que obligaven a l'atenció posterior als condemnats. Es pot documentar com, ben aviat, el contingent poblacional nouvingut és atés per cada vegada més personal mèdic, símptoma evident de la importància concedida a la medicina per la societat baixmedieval.

Un altre punt a destacar en aquell moment històric fou l'encontre professional dels sanitaris cristians amb els musulmans i els jueus. Una relació que es mostra plena de matisos i detalls de gran interès que només es poden copsar a indrets tan particulars com el regne de València, on la convivència de les tres religions fou constant durant tota la Baixa Edat Mitjana. Efectivament, és segur que un nombre indeterminat de sanadors de religió musulmana actuaven en la vila, tal com feien en les comarques del centre i sud del país⁷. A Cocentaina, però, cal esperar a les acaballes del segle per trobar documentat exercint un metge sarraí anomenat Jucef Hatep (1392) i un cirurgià anomenat Hamet Azeni (1397)⁸. Les dades són tardanes, però crec que d'elles es desprén que, malgrat que la medicina fou cada vegada menys conreada pels musulmans, en exiliar-se els individus més reputats, desfer-se les escoles de medicina i decantar-se'n l'exercici cap al curanderisme i la màgia, i, sobretot,

⁶ AMC, CJ (23-4-1304), f. 75. Sobre la pràctica de la «dessospitació» a la Corona d'Aragó vegeu McVAUGH, M. R. (1993), pp. 207-218. Cal dir que sobre la pràctica de la medicina al segle XIV apareixen importants esments en els llibres de justícia de Cocentaina, amb els quals, i juntament amb altres fonts documentals, prepare un treball sobre les «dessospitacions» en col·laboració amb Lluís Cifuentes (Universitat de Barcelona).

⁷ Això és conegut en el cas de Xàtiva, on en 1334 Hamet Acequia va sol·licitar a Pere el Cerimoniós la concessió per a poder exercir la medicina a la ciutat de València i el seu regne. Possiblement, aquest musulmà hauria practicat a Xàtiva o, si més no, s'hi hauria format. Tanmateix, sembla que el seu desig era traslladar-se a la capital del regne, malgrat que li fou denegada la petició. Recollit en GARCÍA BALLESTER, L., McVAUGH, M. R., i RUBIO VELA, A. (1989), «Medical licensing and learning in fourteenth-century Valencia», en *Transactions of the American Philosophical Society*, vol. 79, part 6, Philadelphia, pp. 25-29. En la mateixa Xàtiva habitava un metge sarraí anomenat Abraham, reclamat per Joan I per a guarir-lo en una malaltia que patia, la qual cosa evidència la seua bona fama (ACA, C, reg. 1751, ff. 53r-v, 29-4-1387).

⁸ AMC, CJ, 1392-1394, paper solt (18-4-1392); i, *ibid.* (24-2-1397).

cap a àmbits com la menescalia, encara, en indrets com Cocentaina, on el raval de la moreria aplegava una bona quantitat de mudèjars, és possible trobar musulmans practicant la medicina, sobretot entre els seus correligionaris, a finals del segle XIV.

Durant l'època estudiada no hi hagué a Cocentaina una aljama jueva configurada. Únicament un grup reduït de jueus amb una forta itinerància, alguns residents i altres veïns de municipis circumdants i habitants temporals de la capital del Comtat, poden ser documentats escadusserament en alguns afers de caràcter econòmic⁹. Pel que fa als practicants de la medicina, únicament podem testimoniar la presència d'Abrafim (Abraham) Tahuell, metge condemnat a pagar 94 sous a Daviu Xueran, jueu de Gandia, que mesos després li faria el rereclament dels deutes. Com que no es trobaren béns per fer execució, s'envià una carta als jurats i adelantats de Gandia per solucionar-ho¹⁰. Els Tahuell constituïen una família amb una llarga tradició de dedicació a la medicina, fet bastant habitual entre el col·lectiu hebraic, en el qual són conegudes nissagues arreu de la Corona d'Aragó¹¹. El primer membre conegut d'aquesta família fou el físic anomenat Omar, documentat a València entre 1297 i 1330. Aquest tingué un fill anomenat Abraham que també treballà a la mateixa ciutat entre 1318 i 1332, i que podria ser el personatge que trobem posteriorment a Cocentaina. Un altre integrant de la família fou el també anomenat Omar Tahuell (mort en 1397), que tingué dos fills, Abraham i Isac, i una filla anomenada Mira, els quals es convertiren al cristianisme després del pogrom de 1391¹². La ubiqüitat dels jueus i la seua mobilitat constant resulten un

⁹ Un estudi general dels jueus de Cocentaina en el mateix període en FERRAGUD, C. (2005), «La sociabilitat i el treball dels jueus a Cocentaina abans de la Pesta Negra», *Alberri*, 15, 151-178.

¹⁰ AMC, CJ, 1341, f. 13 (16-1-1341); i *ibid.*, f. 43 (17-4-1341).

¹¹ Podeu veure alguns arbres genealògics i famílies estudiades en FERRAGUD, C. (2002), *Els professionals de la medicina (físics, cirurgians, apotecaris, barbers i menescals) a la Corona d'Aragó després de la Pesta Negra (1350-1410): activitat econòmica, política i social*, Tesi Doctoral, València, pp. 88-124, en premsa (CSIC, 2005).

¹² Omar i el seu fill Abraham han estat identificats per McVAUGH (1993), pp. 56, 60 i 195. La resta de la família ha estat estudiada en diverses ocasions per la seua relació amb el préstec. Vegeu per exemple GARCÍA MARSILLA, J. V. (2002), *Vivir a crédito en la Valencia medieval. De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, València, Universitat de València, pp. 282, 356 i 360. Omar fou un personatge de gran prestigi dins l'aljama valenciana. Hi desenvolupà diversos càrrecs polítics: en fou adelantat en 1371 (ACA, C, reg. 1580, ff. 68r-v), síndic l'any 1386 (*ibid.*, reg. 513, f. 17), i ambaixador davant la cort (*ibid.*, reg. 1590, ff. 120v; 1-5-1385). Tenia en propietat terres (ARV, *Protocolos*, n. 2660; 16-3-1383). Al llarg de la seua biografia es documenten nombrosos altercats amb alguns enemics

obstacle important per identificar personatges concrets i establir filiacions clares entre ells. Tanmateix, resulten evidents la tradició familiar i la fidelitat a una professió que es caracteritzava per reportar enormes beneficis econòmics i un gran prestigi. Dissortadament, ens hem de conformar amb aquest lacònic esment com a testimoni de la presència dels Tahuell a Cocentaina¹³.

Ara bé, que no hi haguessen jueus metges residents, no implica que els habitants de Cocentaina no foren atesos puntualment per físics i cirurgians jueus d'altres indrets, com ara de Xàtiva¹⁴. A banda de la mobilitat general del col·lectiu hebraic, ja apuntada, cal afegir que aquells que practicaven la medicina —cristians, musulmans o jueus—, es desplaçaven constantment forçats a ampliar la seua clientela, si no comptaven amb un contracte amb un municipi o algun noble que els permetés un major grau de sedentarisme.

II. EL PROCÉS CONTRA EL METGE JUEU ABRAHIM ABENGALLELL

De la pràctica mèdica jueva a la Cocentaina medieval només tenim una referència puntual però força interessant, recollida en la sèrie de Justícia (transcrit a l'Apèndix). Es tracta de la denúncia per negligència o mala pràctica interposada l'any 1318 contra el metge jueu de Xàtiva Abraham Abengalell

aferissats que l'acusaven de diversos delictes, símptoma evident dels odís suscitats per les classes més poderoses dins l'aljama, i que féu que alguns fins i tot s'atreveren a cremar-li la casa (ACA, C, reg. 1590, ff. 111v-112, 12-4-1386).

¹³ També a la veïna Alcoi he pogut constatar que exercien metges jueus en la primera meitat del segle XIV. Pere Brotons posà una demanda amb motiu dels 6 sous i 4 diners que prestà per a curar una tal Maria en la seua malaltia, «los quals donà una partida a un jueu metge qui la tenia en son poder e lo sobrepús despés en la dita malaltia» (AMA, 1330 [II-1], f. 217; 12-3-1330).

¹⁴ No deixa de resultar sorprenent, i això ens parla dels problemes insalvables dels silencis de les fonts, que José Hinojosa no haja pogut trobar rastres de la pràctica mèdica a la jueueria de Xàtiva i sí en canvi poguem constatar la presència d'un jueu xativí dedicat a la medicina exercint a Cocentaina. Vegeu HINOJOSA, J. (1998), *La judería de Xàtiva en la Edad Media*, 2 volums, Xàtiva, Biblioteca Valenciana, vol. 1, p. 182. També és cert, no obstant això, que Luis García Ballester ja va destacar els problemes que havien tingut algunes ciutats, entre altres Xàtiva, per a trobar metges que assistiren els veïns durant la primera meitat del segle XIV. Vegeu GARCÍA BALLESTER, L. (1989), *La medicina a la València medieval. Medicina i societat en un país medieval mediterrani*, València, Alfons el Magnànim, p. 84. El mateix autor assenyalà la presència d'una escola de medicina en la jueueria de Xàtiva on ensenyava un prestigiós metge hebreu. Vegeu GARCÍA BALLESTER, L. (1994), p. 646. Finalment, les dades confirmen que la manca de personal mèdic s'hauria subsanat ja a les acaballes del Tres-cents.

per Bartomeu Camarasa i Martí Garcia. Aquests reclamaren al justícia Guillem Botelló que detingués i jutgés el metge per haver ocasionat la mort i l'avortament («afollament») de Guillem, filla del primer i esposa del segon. Camarasa insistia en el fet que fou subministrada una porga a la seua filla sense tenir en compte que aquesta estava prenyada, i que aquest medicament havia estat el culpable de la pèrdua del fill. Es tractava d'una «colatura simple», la qual s'havia confegit a base «de such de magrana e de çucre violat e de riubarb».

1. La terapèutica aplicada

El subministrament de porgues amb caràcter profilàctic o bé durant el tractament de la malaltia, que provocaven els vòmits o les defecacions, fou recomanat sovint pels metges de l'època, perquè intensificava la capacitat natural d'autorecuperació del cos i donava així seguretat en el restabliment del pacient. Les medicines digestives eren de gran importància per a la fisiologia humoral, en ser l'assimilació correcta del menjar un requisit indispensable per als éssers vius, així com una regular o copiosa excreció fou sempre interpretada com un signe de salut perquè revelava un funcionament correcte de les facultats naturals¹⁵. La ubiqüitat dels tractaments laxants als tractats de medicina i els receptaris posa de manifest aquesta importància. De fet, el coneixement dels efectes benèfics de l'ús de purgants era ben estés entre la societat i aquests medicaments eren subministrats discrecionalment, sense esperar la recepta mèdica¹⁶. Entre els medicaments purgants més utilitzades a la Corona d'Aragó a l'època medieval destacava l'emprada per Abengalell: el riubarb, riubarbre o ruibarbre en forma culta. Si bé entre els preparats més freqüents pels apotecaris, seguint els tractats adreçats al canvi de dieta per millorar la salut dels malalts, es trobaren una gran quantitat de dolços i begudes ensucrades, receptats per a remeiar patologies de la més diversa índole, en el nostre

¹⁵ Bona mostra de l'aplicació pràctica de la doctrina galènica en aquest punt és que quan els metges «dessospitaven» en nom del justícia algun ferit durant una baralla, comprovaven si defecava correctament («açetlava» o «cellava»). El cirurgià Domingo Sanç ho feia habitualment a la cort de justícia de Cocentaina en el darrer quart del segle XIV i donava testimonis com aquest: «aver trobat lo dit... sens febra e sens dolor, lo qual dix que och, *cellava* e feia ses operacions naturals».

¹⁶ Així, per exemple, a la ciutat de València, Francesca solia porgar el seu marit, que durant tota la seua vida havia patit el que anomenava «cobriment de cor», amb «aquells redolins que ven una dona a la Plaça del Temple» (ARV, *Justicia Criminal*, n. 45, 10-1-1380).

cas, l'ús del suc de magrana i el sucre violat possiblement també estigués relacionat amb la necessitat de donar un millor sabor al preparat i ser la base on diluir o dissoldre el purgant¹⁷.

Ara bé, la indicació donada concretament a aquest medicament fou «que purgàs aquella postema que tenia en la mare». Durant el segle XIV començaren a circular textos en català, basats en fonts molt diverses, de caràcter higiènicopràctic amb indicacions per a la cura del cos de les dones, des de la cosmètica fins al tractament de malalties, la menstruació i els parts¹⁸. En la Tròtula de Joan de Fulgines, metge d'origen italià que treballà al servei de la reina Elionor de Sicília, redactat aproximadament entre 1366 i 1375, es poden trobar també receptes adreçades a tractar «apostemes de la mare», que igualment estan relacionades amb els purgants, però això sí, més complexes i elaborades que la utilitzada en el nostre cas¹⁹.

¹⁷ Vegeu McVAUGH (1993), pp. 150-151. A diferents inventaris publicats dels obradors d'especiers o apotecaris catalans i valencians de la Baixa Edat Mitjana es pot detectar la presència del riubarbre: Francesc Descamp (Barcelona, 1353; «Ítem, I marsapà en què avie riubarbe podrit»). Vegeu LOPEZ PIZCUETA, T (1992), «Los bienes de un farmacéutico barcelonés del siglo XIV: Francesc de Camp», *Acta Medievalia*, 13, 17-73; p. 33. Francesc Ferrer (Barcelona, 1400; «Ítem, I pot en què ha entorn I onza de ruibàrber»). Vegeu BATLLE, C. (1994), «Francesc Ferrer, apotecari de Barcelona vers el 1400, i el seu obrador», *Miscel·lània de Textos Medievals*, 7, 499-547; p. 520. Guillem Metge (Barcelona, 1364; «Ítem, riubarber -. V onzes mija»). Vegeu AHPB, Francesc de Lladernosa, «Tricesium secundum capibrevium», 4-V-1364/4-XII-1364, ff. 22v-29. Francesc Ferrando (València, 1475; «Ítem reubarbre», especificat com a pólvora). Vegeu RODRIGO PERTEGÁS, J. (1929), «Boticas y boticarios. Materiales para la historia de la farmacia en Valencia en la Centuria décima quinta», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, II, 110-153; p. 150. Sobre la freqüència del seu ús a les acaballes de l'Edat Mitjana cal dir, per exemple, que les seues aplicacions i les formes en què s'havia de subministrar figuraven en un apartat especial en els exàmens que es feien als apotecaris. Concretament així es pot comprovar en un «manual» per a l'aprenent d'apotecari/especier redactat per l'apotecari barceloní Pere Benet Mateu en 1497 —publicat en 1521— per tal que el candidat pogués tenir escrit tot el que li calia per a examinar-se. Consta de diverses parts en les quals es descriuen els simples, els compostos i les tècniques a emprar (pulverització, líquació, etc.). Possiblement, es tracte de la primera obra sobre farmàcia escrita per un personatge que no era metge. Vegeu l'edició facsímil BENEDICTO MATEO, P (1992), *Examen Apothecariorum*, Madrid, Fundación Ciencias de la Salud, f. 9v.

¹⁸ CIFUENTES, LI. (2002), *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona-Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona, pp. 110-112.

¹⁹ CABRÉ I PAIRET, M. (1994), *La cura del cos femení i la medicina medieval de tradició llatina: els tractats 'De ornatu' i 'De decorationibus mulierum' atribuïts a Arnau de Vilanova, 'Tròtula' de mestre Joan, i 'Flos del tresor de beutat' atribuït a Manuel Dieç de Calatayud*, Tesi Doctoral de la Universitat de Barcelona [edició en microfítxes: Barcelona, Universi-

Sota el terme «apostema» els metges galenistes podien designar diverses afeccions canceroses que romanien «ocultes» als ulls del sanador fins al moment definitiu de la seua ulceració, quan es feien visibles i resultaven fatals. Ja des de Galè, i passant pels grans metges islàmics, com ara Avicenna, i els grans cirurgians de l'Edat Mitjana (Henri de Mondeville, Teodoric Borgognoni, Lanfranc de Milà o Gui de Chaulhiac), tots els metges recolliren les seues observacions i percepcions sobre diversos càncers, entre ells el de pit i el de matriu, així com els possibles remeis²⁰. Com a nota comuna s'imposà una gran prudència davant el tractament a donar als pacients i a les pacients amb tumors no visibles pel perill que comportava, i es posà de manifest la impotència per guarir aquests casos. Així doncs, es preferí actuar amb cautela i indicar tractaments poc agressius en els quals l'ús de medicaments, els remeis empírics casolans i el recurs a la fe en Déu i les oracions es combinaren sovint. En el cas de Guillemma és possible intuir la presència d'un tumor en la matriu que fou el culpable d'un avortament natural ocasionat per la pressió que aquest efectuava sobre el fetus i que provocà, com testimoniaren els metges, «que-l prenyat era arrancat del loch hon ésser devia». Davant aquest cas, el metge tan sols recomanà un remei ben habitual, una simple porga, que deixaria satisfeta la malalta i li evitaria complicacions majors davant un pronòstic incert. Cal dir, en aquest sentit, que segons una llarga tradició mèdica que arrancava del jurament hipocràtic, els metges tenien prohibit induir l'avortament donant qualsevol tipus de poció. A més a més, existí una tradició cristiana d'oposició frontal a l'avortament iniciada per sant Jeroni i sant Agustí, que es traduí ja en el segle quart en una legislació contrària, i que es pot rastrejar en els llibres penitencials utilitzats pels confessors. El context social en bona lògica devia haver obligat els metges a una clara prudència per evitar que es produïssen fets com el narrat en el nostre episodi²¹.

tat de Barcelona, 1995], pp. 330-333. Algunes d'aquestes receptes han estat transcrites a l'Apèndix 2. També sobre les característiques del text i l'autor vegeu IDEM (2000), «From a master to a laywoman: a feminine manual of self-help», *Dynamis*, 20, 371-393. Existeix un text paral·lel en francès, no publicat, sobre el qual ha treballat la mateixa autora, així com una versió hebrea.

²⁰ DEMAITRE, L. (1998), «Medieval notions of cancer: malignancy and metaphor», *Bulletin of the History of Medicine*, 72, 609-637.

²¹ LINDEN D. E. J. (1999), «Gabriele Zerbi's *De cautelis medicorum* and the tradition of medical prudence», *Bulletin of the History of Medicine*, 73 (1999), 19-37; p. 25. La qüestió no estigué absent de matisos i opinions divergents, sobretot des de l'arribada dels textos mèdics musulmans inicialment traduïts per Constantí l'Africà. Vegeu GREEN, M. (1990), «Constantinus Africanus and the conflict between religion and Science», en DUNSTAN, G. R. (ed.), *The*

2. Embaràs i avortament

Les protestes dels denunciants giraren al voltant de tres qüestions: en primer lloc, que el tractament fou dispensat sense el consentiment del pare de la malalta; en segon lloc, que no es tingué en compte que la dona estava embarassada i que el fill estava ja format; i, en tercer i últim lloc, que era mascle. Efectivament, el fet que Bartomeu Camarasa denunciara que el jueu havia subministrat la porga sense el seu consentiment, ens posa davant de la qüestió del paper que desenvoluparen els pacients i els seus familiars a l'hora de posar-se en mans d'un metge per remeiar la seua malaltia. Cal parar atenció, en primer lloc, a la qüestió de com es produeix el contacte amb el metge, el compromís entre les parts i l'atenció al malalt. En aquest sentit, és primer Guillema la que cercarà Joan de Messina, un metge cristià, i és el seu pare que, dies després, sol·licitarà el servei d'Abrahim Abengalell. No es formalitzà cap contracte notarial, com començava a ser cada vegada més habitual a Catalunya, ni tampoc, més estranyament, observem la formalització de cap pagament pels serveis prestats a cap dels dos metges²². En realitat, cal pensar que la major part dels tractaments no foren registrats en protocols notariais perquè això comportava un cost addicional i en molts casos la urgència no permetria aquest formalisme. Això sí, aquest recurs impedia que es donaren nombroses situacions de malentesos i denúncies per culpa d'acords verbals que després no eren respectats per les parts²³. Camarasa insisteix en la seua

Human Embryo. Aristotle and the Arabic and European Traditions, Exeter, University of Exeter, 47-69.

²² Des de les acaballes del segle XIII es documenten, en diversos punts de Catalunya, acords entre un físic o cirurgià i un malalt, en els quals s'estableixen les condicions per a la cura i el salari que cobrarà el metge. Podia afegir-se una quantitat, si la finalització del tractament era satisfactòria, o bé cobrar per avançat i retornar una part, si el tractament no reeixia, o fins i tot continuar amb el tractament sense temps fixat fins a la recuperació del pacient. Vegeu McVAUGH (1993), pp. 174-181.

²³ Un exemple d'açò es donaria quatre anys més tard a la mateixa cort del justícia contestana. El metge Joan Satorre protestava perquè Ramon de Pujaçons es negava a pagar-li 13 sous que li devia de 22 sous que li havia promés per guarir-lo d'una malaltia. L'interrogatori a Pujaçons posa de manifest la problemàtica del pagament del salari, lliurat en part en espècie: «atorga lo dit en Johan lo serví solament I nit en I malaltia la qual ell avia. Les dites coses contengudes en la dita demanda nega ésser veres segons que posades són. E diu que les coses demanades demanar no-s podia, per ço car lo dit en Johan ha rebut del dit servei VIII sous. Diu encara e proposa excipient, que si aperia lo dit Ramon degués al dit en Johan los demanats XIII sous per rahon del servei, ço que nega, que lo dit en Johan convench ab lo dit Ramon que li donàs tan solament de ço que servit l'avía ab vi, e ab açò que aquell avia dat, ço és,

argumentació: «com la sua discreció degué ésser tanta e tamanya de conéixer e de saber ella si era prenyada e no ometre al dit en Bartomeu d'ella en consell e demanat del seu prenyat». Sembla que el pare de la malalta se sabia en el dret de ser consultat, de ser interrogat, pel metge abans que aquest prengués cap decisió, i per això es veié contrariat per l'actitud del jueu, i més quan aquesta negligència fou la culpa de «l'afollament». Això potser era indicatiu també de què, almenys aquesta família ja estava acostumada a ser atesa per metges i a com s'havia de reaccionar davant la visita a domicili. Però, a més a més, també crida l'atenció el fet que quan Messina visità la dona fou aquesta la que li demanà que observàs la seua orina. En cap moment es diu que aquesta es queixàs de cap dolència i que el metge intervingués al respecte. Això ens porta també a qüestionar-nos sobre el procediment que podien seguir els metges davant els seus pacients, sempre més receptius a rebre informació abans de prendre cap decisió sobre el diagnòstic, el pronòstic o la teràpia més adequada a aplicar²⁴.

Per tal d'evidenciar que el fetus estava format i que era mascle tingué lloc el fet més sorprenent de tot el procés. Alguns testimonis acudiren a la casa de la malalta, on el marit havia tingut cura de guardar en un bací el fetus, que contemplaren tots per poder donar fe d'aquells dos detalls: la formació d'un nou ésser i el sexe²⁵. Des de l'òptica merament doctrinal, circularen diverses teories sobre la delimitació de l'inici del que avui considerem «vida humana». Aquest concepte depenia del que llavors s'anomenava «infusió de l'ànima», i aquesta depenia, al seu torn, del grau de «cocció» de l'embrió. Seguint els ensenyaments biològics d'Aristòtil, les grans autoritats mèdiques estigueren d'acord en afirmar que el fetus no adquiria la seua ànima fins prou després de la concepció, concretament 40 dies després. Cal dir, d'altra banda, que l'embrió masculí es considerava que es «coïa» més ràpid que el femení, atès la seua calor natural superior a la de les dones, i que les dones, per obtenir la seua ànima havien d'esperar el doble de temps, amb la qual cosa la seua imperfecció estava

coses de medicines X sous, dels quals li ha pagats los damunts dits VIII sous» (AMC, CJ, 1318, f. 17r-v, 25-8-1318).

²⁴ Sobre el paper del pacient en la relació metge-malalt, vegeu GARCÍA BALLESTER (2001), pp. 332-347.

²⁵ És versemblant, atenen a la dada de les seues dimensions («la meitat del dit menor de la mà»; amb una correcció de l'escrivà que prèviament havia anotat «dit polze») que el fetus estigués en el que avui es coneix com l'horitzó XXIII d'Streeter (període d'embaràs de 47+/-1 dia). Així mesuraria uns 28-30 mm., i pesaria uns 2 gr. En aquest estadi existeix ja una diferenciació sexual visible fet que va induir els testimonis a considerar el sexe masculí del fetus.

ja marcada abans de nàixer²⁶. Greu problema havia d'afrontar el justícia de Cocentaina, si havia de verificar, d'acord amb els principis doctrinals, que el fill de Guillem era ja realment un ésser humà. El conflicte sembla, en canvi, limitat al marc jurídic, almenys pel que es pot apreciar al document, concretament a la qüestió de si el metge havia actuat de manera correcta.

El que resulta evident és que l'avortament neguitejà molt el marit i el pare. Efectivament, degué ser corrent que els homes es preocuparen per la perpetuació del seu llinatge i més encara en un món rural i en plena construcció com és el valencià, on seria sempre preferible un fill a una filla a qui cedir una part del patrimoni i que es constituís en una força de treball important en les terres o negocis paternals²⁷. Els estudis sobre la propietat camperola al País Valencià durant la Baixa Edat Mitjana, ens parlen de petitesa i fragmentarietat de les explotacions arreu del país, amb una tendència constant a l'erosió pels sotracs distints que podien patir les economies camperoles²⁸. La família conjugal, basada en el matrimoni, era hegemònica; creixia amb els naixements i minvava amb la independència dels fills. Aquestes famílies tenien un tret característic que les definia: un nombre reduït de fills i, fins i tot, hi havia

²⁶ HUBY, P. M. (1993), «Soul, life, sense, intellect: some thirteenth-century problems», en DUNSTAN, G. R. (ed.), *The human embryo. Aristotle and the Arabic and European Traditions*, Exeter, University of Exeter, 123-135; KING, H. (1993), «Making a man: becoming human in early Greek medicine», en DUNSTAN, G. R. (ed.), *The Human Embryo. Aristotle and the Arabic and European Traditions*, Exeter, University of Exeter, 10-19. CADDEN, J. (1993), *Meanings of sex difference in the Middle Ages. Medicine, science, and culture*, Cambridge, Cambridge University, 105-134.

²⁷ Crec que cal atribuir major pes als motius de caire econòmic que als culturals o de caire ideològic, en el fet de preferir el naixement d'un fill al d'una filla. Els debats intel·lectuals sobre com l'embrió assolia els trets masculins o femenins o el paper que ambdós sexes jugaven en la generació d'un nou ésser, posen de manifest les actituds de superioritat i perfecció de l'home sobre la dona, generades ja des dels temps d'Aristòtil i recollides pels pensadors medievals, laics o eclesiàstics. Si bé amb les limitacions de comprensió que debats tan complexos com els generats des dels tractats mèdics o teològics provocarien, és possible pensar que algunes idees poguessen haver penetrat, com ho feren moltes altres, en la societat de l'època, i s'haguessen incorporat a l'imaginari col·lectiu, en el qual es traduïrien en una misogínia exacerbada, en part legitimadora d'aquells motius econòmics. Vegeu alguns comentaris sobre les consideracions del paper dels sexes en la societat en CADDEN (1993), capítols 3 i 4.

²⁸ Sobre la família camperola vegeu GARCIA-OLIVER, F. (1991), *Terra de feudals. El País Valencià en la Tardor de l'Edat Mitjana*, València, Alfons el Magnànim, pp. 60-65; FURIÓ, A. (1990), «Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media», en *Relaciones de poder, producción y parentesco en la Edad Media y Moderna*, Madrid, 305-328.

un elevat nombre de famílies sense descendència, producte dels alts índexs de mortalitat infantil. En aquestes condicions, les estratègies familiars per garantir la subsistència eren diverses, però escapen als objectius que ací es proposen. Ara bé, cal convenir que el plet que estudiem ens planteja la importància que s'atribuí als fills mascles en el món rural medieval. Amb l'absència de registres impositius, no podem fer consideracions sobre la riquesa de Martí Garcia, però sí que es pot inferir, per la insistència de Camarasa, que segurament aquest darrer no tingués més fills que Guillema i que es veiés obligat a cedir el seu patrimoni al seu gendre i la seua filla, amb l'esperança que aquest es perpetuaria dins la família en el futur nèt²⁹. Això explicaria la insistència del pare de la difunta quan acusava el metge de no haver tingut en compte la seua opinió i consell.

3. Indemnització

Ara bé, pel que fa pròpiament al terreny de la regulació legal de la pràctica mèdica, un repàs a la legislació foral evidencia que no hi ha cap punt on es faça una menció explícita a l'obligació d'indemnitzar un malalt quan aquest moria o bé quedava malmès com a conseqüència d'una acció terapèutica³⁰. Val a dir que si es desenvolupà algun tipus d'insatisfacció amb els tractaments mèdics fou bàsicament en el terreny de la cirurgia, el que pot explicar-se pel caràcter més dràstic de les seues accions terapèutiques. El cirurgià parisenc Henri de Mondeville advertí en el seu conegut tractat de cirurgia (*ca.* 1306-1320) que això era degut al fet que una errada comesa per un cirurgià era ben visible, mentre que una errada del físic no resultava tan òbvia. Aquesta és la raó per la qual, segons ell, el cirurgià havia d'actuar amb major precisió i cautela³¹. Tanmateix, els casos denunciats davant dels tribunals que han transcendit a la Corona d'Aragó són escassos i fan referència, generalment, a sanadors jueus i circumstàncies molt particulars, en concret una mort sobtada

²⁹ L'única notícia que tenim relacionada amb Martí Garcia és d'abril de 1314 (AMC, CJ, f. 44r, 24-5-1314). Aquest s'enfrontà amb Pere Gironès per una enrevessada qüestió relacionada amb una quantitat que li devien en un deute, en el qual hi havia implicats diversos personatges. Del seu sogre Bartomeu les úniques notícies que s'han conservat són les de l'avortament, i el mateix s'esdevé amb Guillema.

³⁰ Vegeu *Furs de València*, vol. III, edició crítica a cura de COLON, G. i GARCIA, A. (1999), Barcelona, Barcino, pp. 133-139.

³¹ McVAUGH, M. (2001), «Cataracts and hernias: aspects of surgical practice in the fourteenth century», *Medical History*, 45, 319-340; p. 332.

i inesperada, acompanyada de l'acusació d'incompetència contra el metge. Michael McVaugh ha recollit, entre altres, un cas de mala pràctica datat el 1318, el mateix any que ací ens ocupa, i que afectà un jueu cirurgià anomenat Maïr, presumptament de Xàtiva, que atengué una dona veïna d'aquesta ciutat del trencament d'una cama. El marit d'aquesta renuncià a pagar els 200 sous que s'havien convingut pel tractament, perquè, segons ell, el guariment no s'havia produït d'acord amb els termes establerts. El jueu denuncià el cas al monarca, que permeté la intervenció de jutges per dirimir l'afer. En definitiva, els acusats no resultaren condemnats perquè el que havia fracassat havien estat les incautes expectatives generades pel metge i no una mala pràctica³². Tampoc no sembla que Abengalell fóra condemnat, ja que quan el metge jueu reclamà que l'havien capllevat a la cort més de vint dies sense demanda per part de Garcia, demanà que l'absolgueren. El fet que els denunciats en aquests casos siguen exclusivament jueus, posa de manifest que al darrere s'amagava alguna cosa més que la simple denúncia per una qüestió professional. Un altre tipus d'odis, de caire religiós i cultural, i sobretot econòmic, atés que moltes vegades els jueus prestaven diners als cristians, explicaria millor denúncies com les que ací trobem. Tanmateix, caldrà esperar el pas dels anys perquè aquests tipus de clams siguen més habituals en les corts judicials.

4. Metge cristià vs. metge jueu

Per tal de solucionar els fets fou clau la intervenció d'un metge cristià anomenat Joan de Messina. Aquest donà una versió que deixa entreveure que el jueu havia estat objecte fàcil de les ires familiars després de la frustració d'haver perdut un fill, fet que s'havia produït dies abans de la seua intervenció mèdica. Efectivament, Joan de Messina confirmà que quan ell atengué la dona, tres o quatre dies abans que fos cridat el jueu, aquella ja no estava prenyada. Així es despenia de l'anàlisi que en féu de l'orina de la malalta. Tan acostumats estaven els malalts de l'època a aquest procediment diagnòstic, possiblement l'únic que es feia servir en molts casos, que Guillemà demanà personalment al metge que observàs la seua orina per confirmar el seu embaràs: «la dita dona pregà a ell... que veés la sua orina... e com ell... hac vista la dita orina..., la dita dona interrogà a ell... si ella era prenys o no, e ell... vis-

³² La documentació conservada, malauradament, no sempre especifica quina fou la resolució final dels processos. Vegeu aquest i altres casos de denúncies per mala praxi a McVAUGH (1993), pp. 178 i 182-187.

ta la dita orina, veé e esguardà e trobà que aquella... no ésser prenys e si era prenys, que'l-prenyat ere ja arrancat del loch hon ésser devia»³³.

En tot cas, afirmava, si la dona havia estat prenyada, per aquell temps havia perdut el fill, ja que tenia la «mare empostermada». D'altra banda, la colatura receptada pel jueu no podia haver ocasionat de cap manera, segons Messina, la pèrdua del fill. Resulta interessant comprovar com no hi hagué cap entrebanc en la religió del seu company de professió perquè Messina defensés la seua actuació. Això fou en part així perquè, tal i com els metges de l'època observaren amb freqüència, era molt convenient el recolzament amb altres col·legues que poguessen certificar la validesa de la seua actuació amb el seu testimoni. D'ací la por del jueu a què Messina pogués abandonar el lloc sense verificar els fets tal com havien esdevingut. També cal tenir en compte que aleshores no hi havia una inflació d'oferta mèdica i no hi havia problemes per repartir-se l'atenció a una clientela en augment constant. Les rivalitats dels metges cristians no s'establirien directament tant amb els metges jueus com amb aquells que no tenien una formació adequada (empírics) ni tampoc una llicència per a exercir —entre els quals és clar podien haver jueus— i que es convertirien en una competència evident passats els anys.

En el nostre cas és possible fins i tot endevinar la col·laboració entre Messina i Abengalell. Així es desprèn del testimoni del metge cristià quan el justícia li pregunta per com coneixia la composició del medicament i aquest respongué que «veé fer al dit juheu colectura de suc de magrana, e de sucre e de riubarb e veé que la donà a la dita dona»³⁴. Això ens situa a la vegada en una

³³ La utilització de la uroscòpia fou tan habitual que a poc a poc proliferaren breus manuals que donaven regles per fer diagnòstics a partir de la inspecció de l'orina. Vegeu SIRAI, N. (1990), *Medieval and early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago/Londres, University of Chicago, p. 125. Un exemple de l'anàlisi de l'orina de les dones, pot trobar-se en un petit tractat atribuït a Galè, que podeu veure transcrit a l'Apèndix 3. Un reflex de la importància donada a aquest procediment fou l'obligatorietat establida en els contractes municipals que els metges examinaren habitualment l'orina dels veïns. Els grans metges de l'època, davant les dificultats i problemes que podia ocasionar el diagnòstic quan no estava present el pacient i no se'l podia interrogar, elaboraren tota una sèrie de consells adreçats als seus col·legues. Aquest fou el cas d'Arnau de Vilanova que, entre altres aspectes, introduí el de l'observació de l'orina en el seu *De Cautelis Medicorum*, del qual es pot trobar una traducció al castellà en PANIAGUA, J. (1949) «Arnaldo de Villanova. 'Cautelas de los Médicos'», *Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina*, 1, 367-373.

³⁴ Efectivament, a la Corona d'Aragó s'han pogut constatar diversos casos en els quals es posa de manifest la col·laboració entre un físic, un cirurgià o un barber cristià, per una banda, i un altre de jueu, per l'altra, per tal d'atendre a un pacient determinat. Vegeu GARCÍA BALLESTER, L. (1992), «Changes in the *Regimina sanitatis*. The role of the jewish physicians», en

altra qüestió, la de la preparació dels medicaments. Ací resulta evident que és el mateix metge el qui elaborà un medicament simple porgant, i que no calgué el recurs a l'apotecari, personatge a qui habitualment corresponia l'elaboració dels medicaments receptats per físics o cirurgians. Certament no tenim a penes referències a la presència d'apotecaris durant les primeres dècades del segle a Cocentaina³⁵. Cal dir, en aquest sentit, que moltes vegades eren els metges mateixos els qui elaboraven els seus propis medicaments a partir dels coneixements farmacològics que ells mateixos dominaven, i sobretot davant l'absència d'apotecaris.

5. Assistència a dones

L'atenció mèdica dispensada pels dos metges a na Guillema trenca amb un dels tòpics que estigueren més acceptats respecte a l'atenció mèdica a les dones durant l'Edat Mitjana i també tot l'Antic Règim: que la salut de les dones, i especialment quan ens referim a la ginecologia i l'obstetrícia, fou únicament un assumpte que ocupà i preocupà a dones, i que fou descurat pels metges com a conseqüència d'un progressiu desinterés en la matèria³⁶. En aquest sentit, crida l'atenció que la malalta fos atesa en les dues ocasions per homes. El primer un cristià que buscà ella mateixa a través d'un tal Bernat Capcir, àlies Maçot, i el segon, un de jueu que acudí, sembla, a instàncies del

CAMPBELL, S., HALL, B., i KLAUSNER, D., *Health, Disease and Healing in Medieval Culture*, Toronto, St. Martin's Press, 119-131; pp. 127 i 128, i notes 47 i 48.

³⁵ El primer apotecari del qual tenim notícia a Cocentaina és Ramon Canet, documentat l'any 1341. Aquest s'abastia de productes en els mercats de Xàtiva i de València. Sabem que devia 14 sous a Guillem Mallol de València i 20 sous al jueu Mossé Cabeb de Xàtiva «per raó d'speciayria» (AMC, CJ, 1341, f. 32; 8-3-1341, i f. 93v; 19-12-1341). Crec que és molt possible que hi haguessen d'altres. Pel que fa a aquest Canet és impossible saber en quin període treballà a Cocentaina, ateses les llacunes documentals.

³⁶ En un llarg i brillant article, Monica Green va desfer aquest i altres tòpics respecte a la medicina practicada per les dones i l'assistència rebuda per aquestes durant les seues malalties. Vegeu GREEN, M. H., (1989), «Women's medical practice and health care in medieval Europe», *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 14, 434-473 [reimpr. en GREEN, M. H. (2000), *Women's Medical Healthcare in the Medieval West. Texts and Contexts*, Aldershot/Burlington/Singapur/Sydney, Ashgate Variorum (Collected Studies Series), pp. 39-78]. L'autora recorre d'entrada a l'argument econòmic: era absurd que els metges haguessen renunciat a perdre un nombre tan important de clientes, ja que, a més a més, sabem que el nombre de malalties relacionades amb la menstruació i, en general, amb la zona de l'úter, abans i després del part, foren molt freqüents.

seu pare. Això ens porta al qüestionament de les preferències en l'assistència per banda de les dones. És molt possible que en general moltes d'elles no poguessen triar el sexe del seu sanador, i que els vingués imposat pels seus pares o marits. Però no és aquest el cas de Guillem, almenys amb el primer metge. Podria al·legar-se que a Cocentaina no hi havia metgesses o llevadores, comares o madrines, com se les anomenava en l'àmbit valencià, que atenguessen les dones durant els seus embarassos i en els parts, i que per això calgués recórrer necessàriament a metges homes. És possible, d'una banda, que en un àmbit rural com el del sud del País Valencià a primeries del segle XIV no hi hagués encara dones amb la preparació suficient per afrontar amb garanties els assumptes de ginecologia i obstetrícia, ja que, segons alguns estudis, qualsevol tipus d'«especialització» requereix un mínim de concentració de població que el suporta³⁷. En les grans ciutats aquestes dones, amb reconegut prestigi en l'assistència mèdica durant els embarassos, eren reclamades fins i tot en ocasions tan delicades com els peritatges mèdics relacionats amb judicis per crims de diversa índole³⁸. També és cert, per una altra banda, que una documentació com l'estudiada no permet aproximacions fidels a realitats habitualment velades, com el món pertanyent al gènere femení. De qualsevol manera, en general, durant l'Edat Mitjana els homes no assistiren mai als parts, esdeveniment reservat exclusivament al gènere femení, i els mateixos autors dels regiments de sanitat, com ara Arnau de Vilanova, posaven de manifest que arribat el moment del part només la comare (*obstetrix*) intervenia³⁹. Res no ens fa pensar que a les viles rurals dels regne de València fos d'altra manera.

³⁷ Alguns autors han considerat que l'ambient urbà és necessari perquè es desenvolupe un cos, diguem-ne «professional», de llevadores, amb els coneixements adequats. GREEN (2000), p. 59, nota 57.

³⁸ Una tal Llorença fou implicada pel justícia criminal de València en un plet com a còmplice de Guerau Mínguez, de qui es deia «husa e ha husat de art màgicha» i que «ha feyts e fabricats diversos albarans e breus ab diversos noms d'erbes, pólvores e altres... sinó per fetilles, sortilleries e metzines per fer e perpetuar los dits crims». Llorença fou condemnada a ser fuetjada, però al·legà que estava prenyada. Llavors el justícia demanà que «per madrines aquella, dita na Lorença, fos stada vista e reconeguda diligentment». Dues madrines, na Jauma i Margalida, àlies na Nadala, mostraren que Llorença mentia. Així, segons la primera, «dupta-va que la dita na Lorença fos prenyada per ço com lo qui-s diu prenyat de aquella no crexia, ans que era minvat de la primera vegada ençà que la reconegué». La segona es fixà en un altre detall per tenir el mateix dubte: «per lo senyal de la mamella de aquella» (ARV, *Justícia Criminal*, n. 49, 26-5-1399).

³⁹ Vegeu GIL SOTRES, P. (1996), *Regimen Sanitatis ad regem Aragonum*, en GARCÍA BALLESTER, L., PANIAGUA, J. A., i McVAUGH, M. R., eds, *Arnaldi de Vilanova Opera Medica Omnia*, X.I, Barcelona, Universitat de Barcelona - Fundació Noguera, p. 364. Això només fou

III. CONCLUSIONS

A penes cinquanta anys després de la fundació del regne de València fou relativament fàcil comptar amb assistència mèdica en les terres de frontera del sud. Això fou un símptoma de la importància que ja havia assolit a Catalunya i Aragó, com també a la resta de l'Occident europeu, la pràctica de la medicina, entesa com a un bé per a la «cosa pública». Els colons, homes i dones, estaven ja bastant acostumats a acudir als entesos en medicina quan en tenien la necessitat i per això ho continuaren fent en el nou territori. A més a més, utilitzaren la medicina i els coneixements dels seus practicants per organitzar i governar millor la societat, així com per assolir uns nivells més alts de benestar.

Com s'ha comprovat a tot l'àmbit de la Corona d'Aragó, també a Cocentaina els cristians acudiren als metges jueus per guarir-se sense cap entrebanc moral, cultural o religiós. En la medicina, doncs, se superen les barreres imposades per la doctrina oficial de l'Església, que propiciava la segregació entre les diverses religions —també, òbviament, la musulmana— i fins i tot seria habitual que els jueus acudiren a metges cristians, encara que en la seua comunitat comptaren amb correligionaris de prestigi en l'art de la medicina.⁴⁰ Sembla que la proximitat de les comunitats i el prestigi del sanador, foren elements suficients perquè uns i altres trien qui els guaresca de les seues malalties. A Cocentaina, el percentatge de metges hebraics fou bastant escàs fins a mitjan del segle XIV, i sempre estigué condicionat per la presència esporàdica d'algun dels professionals itinerants. Una itinerància que no sols afectava el col·lectiu jueu, sinó també el cristià. Només cal recordar que Joan de Messina fou buscat amb caràcter d'urgència per fer la seua declaració, ja que havia de partir de viatge. Amb tot, aquest contacte entre jueus i cristians a propòsit d'un tema tan sensible i complex com el de la salut, ens ofereix un vessant més de l'intricat i contradictori sistema de relacions, solidàries i conflictives, amistoses i violentes, entorn a les quals es varen bastir sempre les vides d'ambdues comunitats*.

una excepció en els casos de la reialesa, ja que els físics i cirurgians atengueren sempre a les reines en els seus embarassos i parts.

⁴⁰ Així s'ha mostrat per al cas de Besalú. Vegeu RIERA I SANS, J. (2000), *Retalls de la vida dels jueus. Barcelona, 1301 - Besalú, 1325*, Barcelona, Rafael Dalmau, p. 58, 91 i 92.

* Agraesc els comentaris de Jon Arrizabalaga, José Antonio Alabau, Montserrat Cabré, Lluís Cifuentes, Ferran Garcia-Oliver, Ferran Illana i Carles Vela. Les abreviatures utilitzades han estat les següents ACA=Arxiu de la Corona d'Aragó, C=Registres de Cancelleria, AMC=Arxiu Municipal de Cocentaina, CJ=Cort de Justícia, AMA=Arxiu Municipal d'Alcoi, ARV=Arxiu del Regne de València, AHPB=Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.

APÈNDIX⁴¹

1

Plet que enfrontà Martí Garcia i Bartomeu Camarasa, respectivament el marit i el pare de Guillemma, amb el metge jueu Abrahim Abengalell, acusat d'haver estat culpable de l'avortament de la dona.

AMC, Llibre de Cort de Justícia (1314), ff. 120-121 i 122

[f. 120. Sense data]

⁴²Comparech davant en Guillem Botelló, justícia de Cocentaina, [en Martí Garcia] re-fie e davant vós que com la dona na Guillemma, muller sua, ne fos sana e agués e fo [afec-tada de] cremor simple e en Bartomeu de Camarasa, pare de la dita na Guillemma, requerís a n'Abrahim, juheu metge, qui-s fahia en Cocentaina e aquí estava, lo qual vós, justícia, tenits pres, que lo degués proveir en la malaltia de la dita dona na Guillemma, lo dit n'Abrahim, indiscretament e per sa pròpia voluntat, lo dit en Bartomeu Camarasa, pare de la dita na Guillemma, no request de consell, donà porga a la dita dona na Guillemma, muller del dit Martí, ella estant prenyada, com fer no u degués, com la sua discreció degué ésser tanta e tamanya de conéxer e de saber ella si era prenyada e no ometre al dit en Bartomeu d'ella en consell e demanat del seu prenyat, com la dita <dona> ⁴³ fos certa per son temps e per sos signes. E com la dita dona na Guillemma après la porga gitàs la vida e age gitada de dicmenge de migdia ençà [fins avui] que és diyous, que hom compta *XI kalendas sep-tembris*, la dita na Guillemma se sia afollada de fill mascle qui aquell ere ja format, requer e demana a vós justícia de dret lo dit en Martín García, axí com apar que per vós sien reebuts testimonis a perdurable memòria, lo dit fill del dit Martín, de què la dita na Guillerma s'és afollada a colpa del dit Abrahim, de, com dit és, si era format ho no; los quals requer que juren en presència del dit Abrahim e aquelles reebudes, closes e segellades sots lo segells de la cort vostra sien per vós ab procurador del regne transmeses. E açò demana ésser feit perquè justícia no-s perda, e per ço car de fresch mills huyl a hull serà vist e conegut si era format o no.

E la justícia en continent, a requisició del dit en Martín García, anà <a l'> alberch del dit en Martín Garcia, e en presència dels testimonis dejús escrits lo dit en Martín demostrà al dit justícia en .I. bací d'aigua l^a figura d'om formada a semblança d'om, la qual era de granea de la <meitat del dit menor>⁴⁴ de la mà, de la qual figura lo dit en Martín afferma-va la dita muller sua ésser afollada. Testimonis: Pere Capcir, Berenguer Marí, Martí de la Tallada, Jacob, argenter, e lo rabí, juheus.

⁴¹ []= reconstrucció; <>= text interlineat.

⁴² A mà esquerra: «Retro III^a t.», i baix una creu.

⁴³ Seguíx «d'aquell», canc.

⁴⁴ Seguíx «polze», canc.

[f. 121] *IX kalendas septembris*

Die quo supra. Com en Martín Garcia agués feit pendre Abraham, juheu metge, per ço com dehia que no sàviament e per mala cura li avia feita afollar na Guillema, sa muller, del prenyat de què era prenyada de fill mascle, per ço la justícia, com tingués pres aquell, donà a caplevar lo dit juheu a-n Bonanat de Palau e a Gil Perich de Bardaxí e a Matheu Siurana, ensemps e a cascun per lo tot, en axí que aquell li tornen mort o viu tota via que·ls sia demanat o .C. morabatins de pena, los quals capllevadors, ensemps e per lo tot, lo dit juheu metre e tornar proveïsen, segons que dit és, o la dita pena, per les quals coses los dits capllevadors, ensemps e cascun per lo tot, lurs béns hi hobligaren.

[f. 122] *VII idus septembris.*

Comparech davant en Guillem Botelló, justícia de Cocentina, n'Abraham <Abingall>, juheu, metge, dién que com en Martín Garcia aje diffamat e encolpat a ell, n'Abraham, dién que no degudament avie feita afollar sa muller, na Guillema, del prenyat del qual ere prenyada, ço és, de fill mascle, lo qual diu que ere ja format a semblança d'om, per la qual cosa vós, dit justícia, capllevàs a ell, n'Abraham, sots certa pena. E com ell, n'Abraham, de les dites coses sia sens colpa, com ell donàs a la dita dona tan solament colatura simpla, per la qual la dita dona era sens perill e devia ésser sens perill, com fos feita de such de magrana e de çucre violat e de riubarb tant solament, e posat que fos prenyada, ço que no creu, per la qual cosa ell devia ésser e és sens colpa. <E majorment com> e ans que ell, n'Abraham, reebés a cura la dita dona, maestre Johan de Meçina, fisch⁴⁵, esguardàs [e jutj]às en la dita dona e per la orina d'aquella, aquella no ésser prenyada, e si prenyada era que·l prenyat era ja arrancat del loch hon ésser devia perquè ella per la dita purga, posat que fos pus fort, no f[ou] afollada del dit prenyat. E com lo dit maestre Johan del dit loch de Cocentina se vulla partir e [anar] fer son viatge e ell, dit n'Abraham, del testimoni d'aquell s'entena a ajudar, si vist li serà, per ço demana e requer lo dit Abraham a vós, dit justícia, que per vós lo testimoni del dit maestre Johan sie reebut a perdurable memòria per tal que d'aquell se puga aidar en son loch e temps, si request li serà.

E encontinent, lo dit justícia, havut acort e deliberació, reebé lo dit testimoni <del dit maestre Johan> a perdurable memòria en la forma que·s seguex:

Maestre Johan de Meçina, metge, testimoni, jura. E com fos demanat punt a punt e singularment sobre totes les coses per lo dit Abraham proposades, de so e sobre totes e sengles interrogacions pertanyents al dit fait, dix, lo dit testimoni, sinó saber als el dit fait, salvu aiant que .I. dia, que era diyous, dia de Santa Maria d'agost de l'any present, la dita dona na Guillema, muller del dit Martín Garcia, tramés a ell, testimoni, Bernat Capcir, qui en altra manera és apel·lat Maçot, que la anàs veer là hon jahia, <a l'> alberch del dit en Martín e d'ella, e ell, testimoni, anà llà. E com fo llà, la dita dona pregà a ell, testimoni, que veés la sua orina de la dita dona, e com ell, testimoni, hac vista la dita orina de la dita dona, la dita dona interrogà a ell, testimoni, si ella era prenys o no, e ell, testimoni, vista la dita orina, veé e esguardà e trobà que aquella, la dita dona, no ésser prenys e si

⁴⁵ Seguir «ans que ell n'Abraham», canc.

era prenys, que·l prenyat ere ja arrancat del loch hon ésser devia e que la dita dona tenia la mare enpostermada. E axí jutgada per ell a la dita dona la dita orina, partís d'aquí e anà-se'n. E en après, a .III. o .IIII. dies vench n'Abraham, juheu, metge de Xàtiva, on dehién que era, e ell, testimoni, veé fer al dit juheu colectura de suc de magrana <e de sucre> e de ruibarb, e veé que la donà a la dita dona per tal que purgàs per aquella postema que tenia en la mare, la qual colatura ere sens perill encara que la dita dona fos prenys, per la qual cosa creu ell, testimoni, que·l dit juheu no és culpable [del dit] <feit> malmirent. Interrogat com sap ell, testimoni, que·l dit juheu li donàs la dita colatura, e dix per ço com ell la veé fer e portar e encontinent que la y hac dada ho sab ell, testimoni, per lo dit juheu e per altres, e àls no sab. Interrogat de parent, corrupció, suborn, e dix non.

2

Fragment de la *Tròtula* de mestre Joan (ca. 1366-1375), on es poden llegir algunes receptes indicades per a l'apostema de la mare.

Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 3356, ff. 24vb-25ra

E si és dura la mare per apostema, fetz-hi aquesta medicina: prenetz grex de ocha e de galina, e moil de cérvio, e raïl de lili blanch e saffrà, *ana dracma semis*; mantega de vaques, raïl de malví picada, .VI. dracmes; màstech, mel e grex de lana sutza, *ana dracmes .II.*. Sia tot confit ab let de fembra e ab oli rosat, e posatz-ne dintre e defora en la mare. E sapiatz que aquesta medicina és bona a tota durea de la mare, e val a empenyar.

E a la freda aposterma de la mare fetz aquest empastre: prenetz abfolbe, figues seques, sement de lí, malví, *ana .I.* poc; e coetz-o tot en vi vermeil, [e] bé posatz-o sobre lo pentenyl.

Supositori a la aposterma de la mare: recipe grex d'ochia e de galina e de vedel e cera grossa, *ana dracmes .X.*, vermeyls d'ous cuyts .V. dracmas, rail de lili, mirra *ana drama .I.*, saffrà miga dracma, e forman supositori.

Empastre rich a madurar tota aposterma freda de mare o d'altre loc: prin sement de linós, .I^o. libra; farina de forment, .I^o. libra; resina de pin, .III. onses; mel blancha ab que·s configa sobre lo foc tant que bast. E puis posa-o sobre lo pentenyl o al loch un és l'apostema. E quant la apostema serà [f. 25ra] amadurada e lo brac n'exirà, posatz-hi let de cabra o aygua d'ordi, ab mel mesclada, e purgarà la aposterma. E puis, posatz-hi coses constructives per sanar la nafra, axí com és pólvora o engüent o empastre d'aquestes espècies fet: flor de malgrana agra, roses, sement de murta, ensens, mirra, sanch de dragó, boliarmini. E fetz-ne de simples e de compostes, e empastres, ungüents e estubes dins e de fores, axí com és dit.

Si estreny la flor per ira, deu-se alegrar la dona ab juglars e ab vista de beyles coses. E si li ve per dejunar, deu menjar bons menjars. E si per vetlar, deu dormir. E si per altra cosa, deu fer lo contrari. Aquestes coses vos abasten a fer venir la flor.

Fragment del tractat *Coneixença de les orines*, atribuït a Galè.

París, Bibliothèque Nationale, Esp. 508 (còpia de mitjan s. XV), ff. 11rab.

DE CONEXENÇA DE LES URINES SEGONS GALLIÈN.

[...]

De la urina de les fembres. — Aquestes són les urines de les fembres. Si vols saber la fembra si és verge ho no, prin la urina e sàpies que si és límpia e clara, és verga. Ítem, la urina de la fembra qui jau ab hom e de l'hom qui jau ab fembra és torbade e trobaràs de l'assament en lo fons del vexell. E la urina de la fembra qui és prenys de hun mes o de dos o de tres o de menys, és menys clara. E la urina de la fembra qui és prenys de quatre mesos, sàpies [que] dejús és molt clara e al fons és blanca e spessa. La urina de la fembra qui à de sos temps, sàpias bé que és vermella com sanch, e si al mitg de la urina terbolarà axí com la maejaràs e masclaràs, sàpies bé que demostra decorriment de males humors qui devallen del cap e vénen avall e corren dejús al ventre e a les cames e a les cuxes. La urina spumosa demostra ventositat del stòmach e dolor de costat. E guarda si la urina és vermella e spumosa en alguns lochs: [f. 11rb] ella demostra dolor en lo costat dextra, car lo costat dextra és més calent que lo sinistre, segons se mostra. E si la urina serà spumosa e clare, demostre dolor de costat sinestra per so com és massa fret, e pus lo costat sinistre que lo dextra. Si la urina serà roge ho grogue e clara, sàpies que per la calor sdevé rogor e per la seccor, claror. E si la urina serà blanca e spessa, sàpies per cert que per la fredor avé que és blanca e per la humiditat sdevé que és grossa {ms. «grogue grossa», corr.}. Ítem, si la urina és clara e blanca, sàpies que avé la blancor per la fredor e la claratat per la siccitat que ve de la malencolia. Sàpies per veritat que en la conexença de les urines molt féu Ypocràs.